

A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK ÉS A TELEHÁZAK HELYE, SZEREPE ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI LEHETŐSÉGEI AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

VISEGRÁDI ÁGOTA

Magyarországi helyzetkép

Országos probléma, hogy a megyékben, a kistérségekben, a kistelepüléseken lévő közművelődési könyvtárak helyzete a rendszerváltozás után erősen megromlott. Ezek a könyvtárak az önkormányzatok tulajdonában vannak, ezért finanszírozásuk is elsősorban az önkormányzatok feladata. Pénz hiányában azonban sorra zártak be a könyvtárak, a meglévőkből is hiányoznak – néhány kivétellel – az informatikai eszközök, rendszerek, hálózati hozzáférések, informatikai szakemberek, sok esetben a távközlési infrastruktúra is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy hazánkban (elsősorban a kistelepüléseken) a még meglévő és üzemelő könyvtárak – az informatikai eszközök és technikák hiánya miatt – túlnyomó többségben csak a hagyományos értelemben vett könyvtári tevékenységet folytatják.

Az informatika és technológia sok tekintetben befolyásolhatja a könyvtárak fejlődését, *azok társadalmi szükségességét azonban alapjaiban nem rendítheti meg.* Fontos, hogy a könyvtárak a jövőben még inkább bizonyítsák társadalmi hasznosságukat. Az információs társadalomban olyan intézménnyé kell válniuk, amelyek hozzáférést tudnak biztosítani a szükséges információhoz a kistérségekben, kistelepüléseken, a falvakban élők számára, és rendelkeznek az ehhez szükséges eszközökkel is.

A tudományos adatok kiválasztása és ezen adatok használható információvá alakítása lehetetlen egy olyan modern könyvtári információs rendszer és adatbázis nélkül, mint amilyen az *elektronikus könyvtár*. A hagyományos könyvtárból az elektronikus könyvtárba történő átmenetet az *automatizált könyvtár* jelenti, amelynek működtetése az *integrált könyvtári rendszerekkel* történik. Az automatizált könyvtárban számítógépesítve vannak ugyan a könyvtári munka alapvető műveletei, ez azonban nem jelenti a könyvtár teljes körű elektronizálását, mert a könyvtári dokumentumok elsősorban papíralapúak.

A könyvtárak világszerte az információs infrastruktúra legnagyobb adatszolgáltói. Hogy hazánkban is így legyen, a könyvtárak nagyterületi hálózatba való bekapcsolása, a megfelelő fogadó számítógépek és szoftverek biztosítása, a lokális hálózat kialakítása elengedhetetlenül szükséges. Biztosítani kell a megyei könyvtáraknak a megfelelő sebességű csatlakozást sok munkahellyel, nagy tárhelykapacitást valamint Internet-csatlakozást, mert e nélkül, a világ dokumentum terméséről a felhasználóknak nem tudnak információt adni. Az Interneten a szükséges információ felkutatása hosszadalmas, ami a felhasználók számára rengeteg időt jelent, ezért célszerű ezt a tevékenységet a könyvtárak munkatársaira bízni, akiknek szakismerete, tudása, gyakorlata ezt megkönnyíti.

Milyen szerepe van hazánkban a könyvtáraknak a tudásalapú társadalom építésében?

A *könyvtárak szerepe* az információs társadalomban, hogy biztosítsák az oktatás-kutatás információs bázisait, a hazai és nemzetközi dokumentumok, információk elérését, közvetítését. *Feladatuk* a felhasználók széleskörű információs szükségleteinek kielégítésén kívül, a művelődés és a szórakoztatás támogatása és az ehhez szükséges dokumentumok, információk beszerzése, gyűjtése, feldolgozása. A megszerzett információhoz és tudásanyaghoz szabad hozzáférést kell biztosítaniuk.

A könyvtári *szolgáltatás* tevékenységei között kiemelendő a kulturális-, közművelődési-, információszoigálató-, ismeretterjesztő-, valamint az adatbázis építő folyamatok:

- *kulturális szolgáltatásai* között említhetjük a felhalmozott emberi tudás és kultúra dokumentumainak gyűjtését és feldolgozását. Támogatják a kultúra, a művészet és a tudomány eredményeinek megismerését,
- *közművelődési tevékenysége* során létrehozza – az adott felhasználói réteg igényeihez igazodva – azokat a szolgáltatásokat, amelyek a művelődési és szórakozási lehetőségeket biztosítják. Segítséget nyújt a szabadidő hasznos eltöltéséhez,
- *információszoigálatóként* információs és szolgáltatási csomagokat állít össze az elérhető információs forrásokból, szolgáltatásokból. Ezzel segít a gazdaság, a piacgazdálkodás kérdéseiben való eligazodásban is, valamint az ehhez kapcsolódó információk aktív felhasználásában. Természetesen ez a munka magában foglalja az információ kutatását, “fogyasztható” formában történő összeállítását és a felhasználókhöz való eljuttatását,
- *ismeretközvetítő* feladatai közé sorolhatjuk azoknak a szolgáltatásoknak a kínálatát, amely az oktatási és tudományos kutatási munkák során fogalmazódnak meg. Támogatja az egész életen át tartó tanulást (life long learning), az alap-, közép- és felsőoktatás területén. Valamint biztosítja a kutatási tevékenységek minden szintjén nélkülözhetetlen információs háttér is,
- *adatbázis építő* munkájukkal létrehozzák a szakterületi (pl.: kulturális, gazdasági vagy jogi; és területi, pl.: helyismereti) információs adatbázisokat és a vásárolt adatbázisokkal együtt hozzáférhetővé teszik a hálózaton.

Mit kínálnak a teleházak az információs társadalomnak?

A *teleházak szerepének* vizsgálata előtt a teleház *fogalmát* kell meghatározni, azonban nem lehet egységes sémát létrehozni, hiszen a tevékenység függ a település fejlettségétől, az ott lakók igényeitől, a helyi önkormányzatok gazdasági, technikai és humán erőforrásaitól.

A teleház a közössége számára:

- információt,
- szakértelmeket,
- technikát,
- közösségi tervet és
- szervezést nyújt.

Ez az új szervezet nagy szerepet játszhat a vidék fejlesztésében. A teleház-kultúra lényege, a közös értékrend és gondolkodás megteremtése. A teleházak sokféle szolgáltatást

nyújthatnak, a már meglévő intézmények bázisán jöhetnek létre (pl.: művelődési- vagy kulturális, közművelődési- vagy szakkönyvtár, iskola).

A teleházak *feladata*, hogy a modern információtechnológiák lehetőségeit beillesse annak a közegnek a kultúrájába, ahol a teleházat létrehozták. Főként ott van rá szükség, ahol a településen túl nagy az információtechnológia, a kommunikációs eszközök és a meglévő kultúra közötti rés. Ez reménytelenné teheti az itt élő emberek felzárkózását ennek következtében kiszolgáltatottságuk növekszik.

A teleház egy *többfunkciós*, nyitott profilú kisközösségi információs és távközlési *szolgáltatóközpont*, amely a különböző civil, állami és üzleti feladatok ellátására képes. Egy adott térségben megteremti azt a minimális informatikai, irodatechnikai, szervezési és tömegkommunikációs lehetőséget, amely már gazdaságosan működtethető a különböző helyi igények szolgálatában. A teleházaknak közvetlenül igénybe vehető szolgáltatásokat kell nyújtania, úgy hogy ezek a szolgáltatások bárki számára, a közösségen belülről és kívülről egyaránt elérhetőek legyenek. Az igénybevevők által közvetlenül, egyszerre többek által használható modern információs és kommunikációs eszközök révén a teleház, a közszolgáltatások általános, diszkrimináció mentes elérési pontjaként működik.

A teleház alapszolgáltatásai:

- civil szervezetek kiszolgálása,
- ügyintézési segítségnyújtás, közreműködés,
- Internet-elérési lehetőség,
- elektronikus levelezés a polgárok számára,
- közhasznú tájékoztatás,
- helyi hirdetési és hírközpont,
- irodai szolgáltatás,
- multimédia használat,
- számítógépes munkák elvégzése,
- számítógépes játék.

A teleház elhozza az emberekhez az információt, hogy az fogyasztható legyen bárki számára. Ezeket a lehetőségeket összekapcsolja az emberek és a közösségek napi szükségleteivel, a munkával, a szórakozással, a tanulással. Újfajta színhelye a közeli és távoli kapcsolatoknak.

A magyarországi teleházak a számítástechnika és az infrastruktúra egy fontos, de nem kizárólagos elérési lehetősége a közösség számára hiányzó szolgáltatások biztosításához. Egy ország addig nem tud belépni az informatika korába, amíg az informatika alkalmazása be nem épül az emberek többségének életébe. Talán ez az oka, hogy a kormányzati szervek és az önkormányzatok egyre jobban támogatják a teleházakat és egyre inkább számítanak a teleházak szolgáltatásaira. A teleházak egyik legfontosabb feladata, az hogy közösségi alternatívát biztosítsanak az *információs társadalom* kettéhasadásának megakadályozására.

Könyvtárak és teleházak finanszírozása hazánkban

A könyvtárak finanszírozása a folyamatos intézményfinanszírozáson alapul. Döntő mértékben a költségvetés a finanszírozó, ezen belül az önkormányzatok. Számukra törvény írja elő a közművelődési tevékenység támogatását, valamint törvényben jelenik meg a nonprofit szervezeti formák kialakításának és a nonprofit finanszírozásnak lehetősége. Az önkormányzati törvény azt mondja: “települési önkormányzat a feladatai körében támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek tevékenységét, együttműködik e közösségekkel”.

Jelentős szerepe volt a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési programnak (NIIF), mint finanszírozónak a már létrehozott informatikai fejlesztések és a megkezdett vagy folyamatban lévő könyvtári adatbázisok létrehozásában. A könyvtári törvény normatíva alapján számított összeget rendel a közművelődési intézmények informatikai fejlesztésére és tevékenységeik fenntartására. Ez biztosítékot jelentett arra, hogy központi finanszírozásból a NIIF program megvalósuljon. A könyvtárak fejlesztésének szempontjai között kiemelendők a technológiai tényezők, amelyek lehetővé teszik a korszerű hálózati infrastruktúra kialakítását, a megfelelő információkészlet létrehozását és bővítését.

A teleházak finanszírozási lehetőségeit három csoportba lehet sorolni. Mivel a teleházak többsége ma még nem üzleti vállalkozás, inkább nonprofit intézménynek minősül, amelynek szolgáltatásait a település valamennyi lakója használja, ezért a működési költségek egyharmadát a fenntartó fizeti (pl.: önkormányzat), a második harmadot pályázaton nyerheti el, a harmadikat pedig a bevételei fedezik.

Könyvtárak és teleházak együttműködési lehetőségei

Magyarországon, főleg a kistelepüléseken több okból is indokolt lenne a teleházakat a könyvtárakba telepíteni, és közösen gondolkodni. Ezeknek fenntartása az önkormányzatok feladata és jelenleg a teleházak is még jelentős állami támogatásban részesülnek. A könyvtárak egy része rendelkezik valamilyen szintű távközlési infrastruktúrával és informatikai eszközökkel. A szakemberek jelenléte is megtalálható, bár nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy minden vidéki könyvtárban kvalifikált, számítástechnikához értő könyvtárosok dolgoznak. A foglalkozási ágak közül azonban mégis csak a könyvtárosok szakismerete, az információ kutatásában és közvetítésében való jártasságuk, valamint szociális érzékenységük, a szolgáltatásnak szolgáltatóként való felfogása áll a legközelebb egy ilyenfajta tevékenységhez. A fentiek indokolnák tehát, hogy a könyvtárosok tevékenyen vegyenek részt az *információs központok* létrehozásában, kapcsolódjanak bele ebbe a mozgalomba, összefogva a lehetséges helyi erőket (pl.: számítástechnikusokat). Ezzel nagyobb lehetőségük lenne a településeken lévő könyvtáraknak is az informatikai technikákhoz, rendszerekhez való jutáshoz, a szolgáltatások bővítéséhez, amivel nagyobb tekintélyt, elismerést szerezhetnének.

Vessünk egy pillantást határainkon túlra, ahol az *adatbázis-előállító cégek* és a *szolgáltatóközpontok* (pl.: Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban) egymásra utalva, szoros kapcsolatban állnak. Az adatbázis-előállító cégek egyetlen szakterület szakirodalmát dolgozzák fel nemzetközi kitekintéssel, ám ezeknek a cégeknek nincs akkora tőkájük és kapacitásuk, hogy termékeiket önállóan értékesítsék az információs piacon. Erre a feladatra vállalkoznak a szolgáltatóközpontok, amelyek egyszerre több, egymástól teljesen eltérő tematikájú adatbázis információit értékesítik. Ezek a szolgáltatóközpontok *kettős funkciót* töltenek be. Egyrészt úgy járnak el, mint a *nagykereskedők*, akik termékeiket közvetlenül a

termelőtől veszik, másrészt *energia-szolgáltatók*, akik az egyéni előfizetők igényeit elégítik ki. Rendelkeznek a fenti feladatkörök ellátásához szükséges tőkével, infrastruktúrával, hatalmas távközlési rendszert és számítógépparkot építenek ki, valamint marketing és reklámtevékenységet is folytatnak.

A szolgáltatóközpontok nem könyvtárak, azonban az *elektronikus-virtuális könyvtárak* egyik formájának tekinthetjük ezeket. A hagyományos könyvtárral szemben előnyüket a *szekunder* szintű információ feldolgozással és kereséssel érik el. Egyre több olyan szöveges adatbázissal találkozunk, ahol a szolgáltatóközpontok például a napilapok teljes szöveges elektronikus verzióját bocsátják a felhasználó rendelkezésére, így elég csak az indexelt kifejezést a kereső rendszerbe beírni, és számtalan információforráshoz juthat a felhasználó. A szolgáltatóközpontok, *dokumentumküldő központokat* kapcsolnak be online szolgáltatásaikba, így a felhasználó nemcsak a szekunder, hanem szükség esetén a *primer* dokumentumhoz is hozzáférhet. A felhasználók órákon belül megkapják a megrendelt dokumentumokat, mivel a dokumentumküldő központok huszonnégy órában állnak az ügyfelek rendelkezésére.

A fentiekben leírtak nagyon jól példázzák azokat a lehetőségeket, amelyek a könyvtárak és a teleházak kooperációjában, együttműködésében rejlnek.

Meg kell említeni azon új törekvéseket is, amelyek a kispostákkal közös tevékenységben, a *telepostaházak* létesítését irányozzák elő. Ezek az elképzelések tartalmazzák a kisposták feladatainak kiszélesítését, a postai szolgáltatások megújítását.

Láthatjuk tehát azokat a hazai lehetőségeket, amelyek a teleházakat informatikai szolgáltatóközpontokká (távlati terveikben is szerepel), a könyvtárakat információs tudásközpontokká (pl.: több szakterület adatbázis előállítás), a kispostákat pedig akár dokumentumküldő központokká is tehetik.

Kitekintés a Nemzetközi Távközlési Egyesület (ITU) törekvéseire

A teleház jellegű intézményeknek nincs a világban egységes modellje, de még típusokat is igen nehéz elhatárolni. Ami talán közösnek mondható, hogy a korszerű információs és távközlési technológiákat, szolgáltatásokat kínálják fel.

1998 óta, az ITU kifejlesztette a többcélú közösségi telecenter projecteket, hogy világszerte elterjessze a telefont, faxot, Internetet, e-mail-t és néhány esetben a távoktatást és a távgyógyítást a távoli kis falvakba. A legendás múltú Timbuktu (Mali) az otthona az első jelentősebb többcélú közösségi telecenternek Afrikában. Timbuktu fontos kereskedelmi központ maradt a saharai teve karaván útvonalak mentén. A hajdani virágzó kereskedelmi és kulturális városnak segítségre van szüksége, hogy csatlakozhasson a digitális gazdasághoz és részt vehessen egy mindinkább tudásalapú társadalomban.

Manapság az információs és kommunikációs technológiák (ICT) terjeszkedése kiépítette hálóját az "egyén" köré úgy, mint: egyéni hozzáférés, egyéni műveltség, egyéni számítógépes műveltség, egyéni fizető kapacitás.

A fejlődő társadalmaknak szüksége van egy olyan ICT modellre, amely anélkül ad hozzáférést, hogy feltétlenül igényelné az egyénhez kapcsolódó kapacitások összességét vagy azok többségét. Ehhez elsősorban társadalmi tőkére van szükség. A fejlődő országok közösségi teleházainak létrehozása kialakít egy sokat ígérő utat, amely csökkenti az információs társadalom kettéhasadását és javítja az emberek életminőségét, különösen az alacsony jövedelmű vidékeken, a szolgáltatással gyengén ellátott területeken.

Az ICT-khez hozzáférést biztosító képességek és az azokat támogató alkalmazások jelentékeny mértékben változhatnak. Legegyszerűbb formájukban nyilvános telefon és fax-szolgáltatást biztosítanak, például helyi boltos által üzemeltetve.

A *többcélú* közösségi teleházak például lehetővé teszik a falusi lakosságnak, - különösen a fiatalabb generációnak - hogy megtanulják, hogyan használják a számítógépeket és az Internetet. A diákok és a tanárok oktatóprogramokat futtathatnak személyi számítógépeken a teleházakban vagy hozzáférést szerezhetnek a világszínvonalú online könyvtárakhoz vagy távoktatókhoz az Interneten keresztül. A helyi önkormányzatok és társadalmi vezetők hozzáférhetnek a szociális alapszolgáltatások információihoz, mint pl.: vízellátás vagy infrastruktúra. Földművesek létrehozhatnak közös vásárlói és eladói csoportokat és figyelhetik a piaci árakat. A kisvállalkozók nagyobb piacokat találhatnak, üzletet köthetnek és használhatják a teleházakat normál irodai szolgáltatásokra, úgy mint fax, e-mail vagy dokumentációkészítés. A telecentereknek ilyen típusait igyekeznek telepíteni a sűrűbben lakott területeken. Ezeknek fontos szociális és gazdasági szerepe van.

A skála másik végén vannak azok az (osztott) irodákkal ellátott telecenterek, amelyek nyitva állnak a kis helyi üzletek és távmunkások előtt. Ezek a telecenterek számítógépekkel, nyomtatókkal és fénymásolóval vannak felszerelve. Az e típusú telecenterek általában hozzáférést adnak az e-mail és file-transfer átvitelt biztosító adathálózatokhoz (vagyis az Internethez), az elektronikus könyvtárakhoz és adatbázisokhoz, kormányzati és a közösségi információs rendszerekhez, piaci és ár információs adatbázisokhoz, környezeti figyelő rendszerekhez, stb. Ajánlhatnak távoktatásra és távdiagnosztikára alkalmas berendezéseket is. Közülük néhány biztosíthat olyan képességeket, berendezéseket és oktatást is, amelyek helyi rádió és televízió programok készítéséhez (és vételére) szükségesek.

Sok Multipurpose Community Telecenters (MCT) kap közvetlen és közvetett pénzügyi támogatást helyi vagy állami szervektől a költségeik egy részének fedezésére. A közvetett pénzügyi támogatás egy példjaként jelentős számú MCT ad oktatási kurzust a helyi oktatási szerveknek. Gyakori, hogy a központok iskolákban, könyvtárakban, helyi közigazgatási épületekben vagy házakban - amelyeket erre a célra alakítottak át - találhatók. Az MCT személyzet tipikusan egy teljes időben dolgozó menedzserből és egy részidős asszisztensből áll, de örömmel veszik az önkénteseket is.

Az MCT pilot project *legfőbb célja* az, hogy modelleket fejlesszen és vizsgáljon a modern információs és kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés biztosításához. Olyan fenntartható új szervezeteket fejlesszen és vizsgáljon, melyeket a közvélemény, a fejlesztési szervezetek és vállalatok használnak a távoli és vidéki területeken, elviselhető költségen. A pilot project szerves része az oktatás, a mezőgazdaság, az egészségügy, a kis és közepes méretű vállalatok, a kormányzati és közösségi információs szolgáltatások fejlesztési és vizsgálati alkalmazásainak feladata.

Az ITU Távközlés Fejlesztési Iroda (ITU BDT) feladata az MCT-k létrehozása társulva a helyi hatóságokkal, vállalatokkal és közösségekkel, valamint az UNESCO, UNDP, UNHCR, WHO, FAO, a Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Kutató Központ az Acacia programján keresztül, a Svéd Nemzetközi Fejlesztési Hivatal, a Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Hivatal és a British Council szervezeteivel karöltve.

Az ITU számos országban hozott már létre MCT pilot projektet, pl.: Bhutánban, Bolíviában, Hondurasban, Indiában, Maliban, Nepálban, Tanzániában, Ugandában, Vietnámban, stb.

Érdekesség képen nézzünk meg egy ilyen telecentert Ázsiában, amit a Bhutan Telecom az ITU közreműködésével hozott létre 1998-ban Bhután középső részén lévő Jakarban.

A telecenterben különösen az alap információs technológiai oktatás volt sikeres, melyen több, mint 450 ember vett részt. Az akció következő fázisaként az UNESCO támogatja Bhutánt, hogy a Jakar-i telecentert közösségi multimédia centerré alakítsák át, amelyben az Internet hozzáférés és a műsorszórási program készítése integrálva van. A média produkciós center kihasználja az MCT-ben rendelkezésre álló távközlési képességeket, hogy helyileg készített műsoranyagot szállítson a Bhutan Broadcast Service (BBS) nyújtotta napi rádiós és televíziós közvetítés számára. A média produkciós centertől elvárják, hogy végül is megkezdje a helyi műsorszórást saját adóján keresztül. Az ilyen adások magukban foglalják a rendszeres „Rádió Böngésző” (Radio Browsing) programokat, ezzel is segítve az Internet vidéki hozzáférhetőségét a Jakar MCT-n keresztül.

Az ITU-nak tehát olyan modellt kell létrehoznia, amely leírja a közösségi hozzáférés azon fenntartását, ami biztosítani tudja a többség számára az elérést. Ezzel ki kell alakítani a helyi kormányok és vállalkozók kezdeményező képességét. Mindkettőjüknek egyesíteni kell az erőiket, hogy fejlesszék saját nemzeti rendszerüket, ami támogatni fogja a magán, és a nyilvános kezdeményezések tartományát, amivel lehetővé teszik a helyi közösségek számára az ICT-khez való hozzáférést. Ennek a modellnek tartalmaznia kell a szabályozási struktúrát, valamint olyan szervezetek létrehozását, ami biztosítani tudja az üzleti támogatást és oktatást. Megoldást ad a hitelek felvételéhez és az adókedvezmények igénybeviteléhez, ezzel is bátorítva a vállalkozókat.

Az ITU tagállamoknak tehát szerepük van abban, hogy ne csak beleolvassák az ilyen közösségi előnyöket a telecenterbe, MCT-k és hasonló modellek változatainak tervezésébe, hanem biztosítsák a megvalósításukhoz szükséges pénzügyi, kincstári, jogi és szabályozási infrastruktúrát is.

IRODALOM

ITU News, 2002. június 5. pp. 1-27.

Visegrádi Á. 2002: A közművelődési könyvtárak és teleházak helyzete a Dél-dunántúli Régióban. –

Híradástechnika, 57. 6. pp. 51-54.